

FOLKLOR AN'ANALARI ASOSIDA BOLA SHAXSINI SHAKLLANISHINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Rajabova Go'zal Zarifovna

Buxoro davlat universiteti erkin tadqiqotchisi
<https://doi.org/10.53885/edinres.2024.02.1.045>

Annotatsiya: Ushbu maqolada folklor an'analar asosida bola shaxsini shakllantirish bilan bog'liq psixologik bilimlar, bola shaxsini shakllantirishda folklor an'analarni o'rni borasida xorij hamda o'zbek olimlarining qarashlari borasida so'z boradi. Folklor an'analar asosida bola shaxsida qanday ijobiy o'zgarishlar paydo bo'lishi qanday usullar yordamida aniqlash mumkinligi borasida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: folklor, bola, she'r, musiqa, pedagogika, psixologiya, adabiyotshunoslik, san'atshunoslik, ezigulik, yovuzlik, donolik, botirlik, kamtarlik, adolatlilik, baxt, do'stlik, shafqatlilik, burch, ayb.

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ РЕБЕНКА НА ОСНОВЕ ФОЛЬКЛОРНЫХ ТРАДИЦИЙ

Раджабова Гозал Зарифовна

исследователь
Бухарского государственного университета

Аннотация: В данной статье рассматриваются психологические знания, связанные с формированием личности ребенка на основе фольклорных традиций, взгляды зарубежных и узбекских ученых на роль фольклорных традиций в формировании личности ребенка. На основе фольклорных традиций обсуждалось, как с помощью методов можно определить положительные изменения в личности ребенка.

Ключевые слова: фольклор, ребенок, поэзия, музыка, педагогика, психология, литературоведение, искусствоведение, добро, зло, мудрость, храбрость, смирение, справедливость, счастье, дружба, доброта, долг, вина.

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL FEATURES OF FORMATION OF A CHILD'S PERSONALITY BASED ON FOLK TRADITIONS

Radjabova Go'zal Zarifovna

Researcher Bukhara State University

Abstract: This article discusses psychological knowledge related to the formation of a child's personality based on folklore traditions, the views of foreign and Uzbek scientists on the role of folklore traditions in the formation of a child's personality. Based on folklore traditions, it was discussed how methods can be used to determine positive changes in a child's personality.

Key words: folklore, child, poetry, music, pedagogy, psychology, literary criticism, art criticism, good, evil, wisdom, courage, humility, justice, happiness, friendship, kindness, duty, guilt.

Kirish. Davlat taraqqiyoti va jamiyat ravnaqi ko'p jihatdan uning intellektual potentsiali bilan belgilanadi. Chunki, ilmiy potentsiali yuqori darajada rivojlangan mamlakat barcha sohalarda doimo ilg'or bo'ladi.

Vatanimiz kelajagi islohotlarning taqdiri va ularning natijalari, xalqimizning bilim darajasi davr talabiga va taraqqiyotiga qanchalik mosligiga, qanday mutaxassislar yetkazib berib, o'rnimizni egallashlariga bog'liqdir. Shuning uchun mamlakatimiz rahbariyati ta'lim tizimini tubdan isloh qilishga katta e'tibor qaratayapti. Shunga ko'ra, yuqori malakali kadrlar tayyorlash davlat siyosati darajasidaga ko'tarilmoqda. O'qituvchi agar ijodkor bo'lsa, ta'lim tarbiyaviy ishini tashkil etishda nostandart yo'ldan boradi. Ya'ni u ishni odatdagi ishdan boshqacharoq tashkil qiladi. Ana shundagina bolalar ijodkorlik faoliyati takomillashib boradi. Bolalarda ijodiylikni shakllantirish bir qancha talablardan iborat:

Birinchidan, bolalarning kasbiy bilimlarni o'zlashtirish darajasi davlat tarmoq ta'lim standartlari talablariga mosligini ta'minlash. Ikkinchidan, bolalarning mustaqil ijodiy faolligini davlat ta'lim standartlarida belgilangan bilim, ko'nikma va malakalari doirasini to'liq qamrab olishiga erishish.

Bolalarning folklor orqali ijodiy faoliyatini ijtimoiy-psixologik muammo sifatida o'rganilishi ishning dolzarbligini ta'minlaydi.

Boshqa xalqlarda bo'lgani kabi o'zbek bolalar adabiyotida ham uning ilk namunalari folklor asarlari tarzida yuzaga kelgan. Allalar, qo'shiqlar, ovutmacholqlar, erkatmalar, sanamalar hali go'dakligidanoq bolalar qulog'iga quyib boriladi. Keyinchalik ular ertaklar, topishmoqlar, maqol va masallar, dostonlar tarzida bevosita bolalarning o'zlari tomonidan mutolaa qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. O'zbek bolalar adabiyoti so'z san'ati sifatida uzoq yo'lni bosib o'tgan bo'lsa-da, fan sifatida shakllanishi XX asrning 20-30 yillariga to'g'ri keladi. O'zbek bolalar adabiyotining so'z san'atiga tegishli maxsus adabiyot va fan sifatida shakllanish tarixi yuzasidan P.Shermuhammedov, O.Safarov, G'.Jahongirov, O'.Rashid, A.Suyumov, R.Barakaevlarning turlicha qarashlari mavjud. Ulardan R.Barakaevning fikr-mulohazalari eng so'nggi davrdagi ilmiy izlanishlar mahsuli bo'lsa-da, ayni muammo bo'yicha haligacha qat'iy to'xtamga kelinmagan. R.Barakaevning «O'zbek bolalar adabiyoti va Abdulla Avloniy ijodi» nomli kitobida bolalar adabiyotining shakllanish tarixi, so'z san'ati va fan sifatidagi o'ziga xos xususiyatlari Abdulla Aloniy va Hamza ijodi misolida to'g'ri qayd qilingan. Bolalar adabiyoti tarbiyaviy mohiyatiga ko'ra pedagogika, psixologiya, adabiyotshunoslik, san'atshunoslik, tarix kabi fanlar bilan chambarchas bog'liqdir.

Bolalar adabiyotining ijodiy qonuniyati kattalar adabiyoti qonuniyatlaridan deyarli farq qilmaydi. Asosiy farq asarlarining kitobxonlarning yosh xususiyatlariga ko'ra tasniflanishidadir. Ayni shu jihatdan kichkintoylar adabiyoti kattalar adabiyotidan alohida ajralib turadi.

Bolalar adabiyoti tarbiyaga xizmat qilishiga ko'ra pedagogika fani yutuqlariga tayanadi. Ammo, asarlar tahlili, qahramonlar xarakter-xususiyatlarini baholashda adabiyotshunoslik va mantiq fanlar nuqtai nazaridan yondoshadi.

O'zbek bolalar adabiyotining shakllanish tarixini sho'ro mafkurasi tan olgan ijodkorlar va avvalo, Hamza Hakimzoda Niyoziy nomi bilan bog'lash an'anasi ana shunday qilib maydonga keldi. Shu sababli ham o'zbek bolalar adabiyoti revolyusiyadan ancha oldin tashkil topib, ma'lum traditsiyalarga ega bo'lganini e'tirof etgan professor H.Abdusamatov bu adabiyot shakllanishining ilk qadamlarini Hamza nomi bilan bog'laydi: Hamza boshchiligidagi progressiv kuchlar asosan dunyoviy ilmlar, estetik prinsiplar haqida jiddiy narsalar yozib, ularni asta-sekin bolalar ongiga singdirib borishni afzal ko'rdilar. Burjua hamda jadid adabiyoti vakillari esa, aksincha, o'quv darsliklari hamda bolalar uchun yoziladigan asarlar, asosan, ertaklar, yengil-yelpi hikoyalar, oldi-qochdi cho'pchaklar, diniy rivoyatlardan iborat bo'lishini qat'iy talab qilib, amaliy ishlarida ham shunga rioya qildilar, – deb yozadi u.

XX asr boshlarida A.Avloniy, Hamza, M.Abdurashidxonovlar ijodi misolida asosan ma'rifatparvarlik adabiyoti sifatida shakllangan o'zbek bolalar adabiyoti 20-yillar oxiri 30-yillar boshida o'sha davr muammolarining real tasviri orqali yangicha bosqichga ko'tarildi.

Bu davr adabiy jarayoniga Zafar Diyor, Sulton Jo'ra, Shukur Sa'dulla, Quddus Muhammadiy, Ilyos Muslim, G'ayraty kabi professional bolalar yozuvchilarining kirib kelishi bilan ajralib turadi. Necha-necha avlodlar tarbiyasiga xizmat qilgan Zafar Diyorning «Kitob mening do'stimsan», «Sentyabr qo'shig'i»,

«Bog'chamiz», Sulton Jo'raning «A'lo» va «Yaxshining maqtovi», «Harflar paradi», «Tinish belgilarining majlisi», «Ikki baho», «Kimning xati chiroyli», «Mamatning kechirmishi» she'rlari shu davr mahsulidir.

30-yillar bolalar adabiyotining o'ziga xos xususiyatlaridan yana biri G'.G'ulom, H.Olimjon, Oybek, Uyg'un kabi kattalar adabiyoti vakillarining ham kichkintoylar uchun barakali ijod qilishlari bilan bog'liq. Jumladan, G'.G'ulomning «O'rdak va Turg'un», «Bilib qo'yki, seni Vatan kutadi», «Shum bola», Oybekning «Temirchi Jo'ra», «Gulnor opa», «Zafar va Zahro», «Qonli barmoqlar» nomli asarlari bolalar adabiyotining shundan keyingi taraqqiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

20-yillar o'zbek bolalar adabiyotida umumadabiyot singari «yangi hayot» tantanasini kuylash keng miqyosda yo'lga qo'yildi. 1932 yil V.K.P.B markaziy komitetining «Adabiy badiiy nashriyotlarni qayta tuzish haqida»gi qaroridan keyin barcha yozuvchilar yagona uyushmaga birlashdilar. Shu yillari G'.G'ulom

«Shum bola», «Turksib yo'llarida», «Nortojining kurak tishi», «Ahmad yomon bola emasku, ammo», «Tirilgan murda», «Ko'kan», «Yodgor», «Netay» kabi qissa va hikoyalarni, she'rlarni dostonlarini yaratdi. XX asrning 20-30 yillarida Ilyos Muslim, H.Olimjon, G'ayraty, Dorjiya Oppoqova, Zafar Diyor,

Sulton Jo'ra kabi shoir va yozuvchilar bolalarga bag'ishlab turli janrdagi asarlarni yaratishdi. Ularning ichida H.Olimjonning «Oyguil bilan Baxtiyor», «Semurg' bilan Parizod» kabi ertak poemalari dunyo yuzini ko'rdi. Oybek esa «Temirchi Jo'ra», «Gulnor opa», «Baxtigul va Sog'indi», «Zafar va Zahro» kabi asarlari bilan bolalar adbiyotining rivojiga munosib hissa qo'shdi.

XX asrning 30-yillarida Z.Diyor kichik yoshdagi bolalarga mo'ljallangan «Yashna Vatan», «Gunafsha» kabi ixcham misrali o'ynoqi she'rlarini yaratgan bo'lsa, Sulton Jo'ra «Tinish belgilarining majlisi», «Zangori gilam», «Kimning xati chiroyli», «Harflar paradi» kabi she'r va ertaklarida didaktik g'oyalarni ilgari surdi. Bir qo'lida qalam, bir qo'lida qilich bilan jangga otlangan S.Jo'ra urush yillarida ham, jang maydonlarida jon olib jon berish bilan birgalikda «Yovga o'lim», «Muhammad to'pchi» kabi asarlari bilan vatanparvarlik g'oyalarini targ'ib etdi.

Tahlil. Xozirgi kunda yoshlar tarbiyasi o'ta dolzarb masala bo'lib, u ta'lim – tarbiyada uzluksizlikni, qat'iylik va talabchanlikni, ishlashning zamonaviy va ta'sirchan uslub va vositalarini talab etadi. Chunki ma'naviyati kuchli bulmagan shaxsdan xech kachon yetuk, insonparvar, uz kasbini sevadigan xalqchil mutaxassis tayyorlab bulmaydi.

Buning uchun nimalarga e'tibor berish kerak.

- yoshlarning xar kungi o'qish va yashash sharoitining nazorati;
- yoshlarning kiyinish madaniyati, dars jarayonidagi, jamoa orasida va uyidagi odob- xulking nazorati;
- jamoatchilik ishlariga bulgan munosabatlari;
- ijtimoiy va foydali mexnatga jalb kilish va unga munosabatining nazorati;
- yoshlarning xayot tarzini e'tiborga olib ayrim olingan shaxsiy sifatlarini shakllantirish yoki yukotish;
- yashash sharoitiga mos tarzda ayrim sifatlarini shakllantirish yoki yukotish;
- ommaviy axborot va targibot vositalari;
- suxbatlar uyushtirish va uchrashuvlar tashkil etish;
- baxs- munozara tashkil etish va kurik – tanlovlar utkazish;
- akl-idrok bilan ish tutib,xamisha komillikka intilishni uktirish;
- ota-ona, el- yurtni kadriga yetish va xamisha unga sodik farzand bo'lib kolishni uqtirish;
- internet va internet tizimidan samarali foydalanishni yo'lga kuyish
- o'zaro munosabat normalari(maktab, oila va xokazo);
- tarbiyalanuvchining individual va shaxsiy jixatlari va xokazo;

Bu vazifalarni bajarish mas'uliyati bugungi barkamol avlod zimmasiga tushadi va bularning barchasi amalda to'g'ri tadbik kilinsa, yoshlar dunyokarashi kengayadi va ma'naviy – axloqiy yetuk inson bulishiga asos bula oladi.

Bolalarning ma'naviy-axloqiy tarbiyalanganligining qiyosiy darajasi.

Bolalarning ma'naviy-axloqiy tarbiyalanganligi	Tajriba-sinov avvalida		Tajriba-sinovdan keyin	
	Nazorat guruhi – 60 bola		Tajriba guruhi – 60 bola	
	bola soni	Foiz hisobida	bola soni	Foiz hisobida
Har tomonlama tarbiyalangan	20	38%	30	50%
Nisbatan har tomonlama tarbiyalangan	25	23%	18	15%
Bir tomonlama	10	18%	4	20%
Sust rivojlangan	3	17%	5	8%
Salbiy xatti-harkatlarga ega	2	4%	3	7%

Ma'naviy tushunchalarning rivojlanganlik darajasini o'rganish uchun ularga quyidagi tushunchalarning ma'nosini tushuntirish va ularga misollar keltirish vazifasi berildi.

Ezgulik, yovuzlik, donolik, botirlik, kamtarlik, adolatlilik, baxt, do'stlik, shafqatlilik, burch, ayb.

Bolalarning har bir javobiga tushunchaning ma'nosini anglanganlikning to'liqligidan kelib chiqqan holda uch daraja baholandi.

- 1) birinchi daraja (+) – bola tushunchaga aniq va to'g'ri izoh beradi, to'g'ri misollar keltiradi.
- 2) ikkinchi daraja (–) – bola tushunchani izohlay olmaydi yoki tushunchaga mos kelmaydigan izohlar keltiradi, keltirgan misollari tushunchaning mohiyatiga mos emas.
- 3) uchinchi daraja (0) – javob berishdan bosh tortadi.

Natijalarni jadvalga kiritish jarayonida ularni matematik qayta ishlashga qulay shaklga keltirish uchun 1-chi darajani 1 ball, 2-chi darajani 2 ball va 3-chi darajani 3 ball ko'rinishiga o'tkazib yozildi.

Demak xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ijodkorlik inson aql zakovatining barcha ijobiy sifatlarini o'ziga mujassamlashtirilgan yangilik yaratish bilan bog'liq bo'lgan alohida faollik va mustaqil faoliyat turi. Ijodiylik fan, texnika, madaniyat, san'at va ishlab chiqarish sohalarida namoyon bo'ladi. Ijodiylik muammosi xorij tadqiqotlarida keng doirada o'rganilgan. Bu asosan tafakkurdagi ijodiylik masalasida o'rganilgan. Ijodiylikni mustaqil muammo sifatida ajralib chiqishiga aqlning an'anaviy testlari va muammoning yechimi muvaffaqiyati o'rtasida bog'lanish yo'qligi haqida ma'lumot turtki bo'lgan. Bu sifat mohiyatan aqlning berilgan vazifalarni hal qilishda tez va turli tarzda usullardan foydalanish qobiliyatiga bog'liqligini ifodalaydi. Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha ijodiylikning nimaligini tushuntirishning o'zi ijodiy harakatni talab qiladi. So'nggi tadqiqotlar mualliflaridan biri ijodiylikni qandaydir ahamiyati va yangi narsaga erishish deb, ya'ni boshqacha aytganda bu insonlarning dunyoni o'zgartirish uchun qilingan harakatlari sifatida ta'riflaydi. Ko'pincha muammolar ijodiylik jarayonining tarkibini turlicha talqin qiladilar. Unga ko'ra, ijodiylikni tafakkur atamalariga ifodalaydi, ijodiy tafakkurni “qiyinchiliklarni, muammolarni, ma'lumotdagi yetishmovchiliklarni, yetishmaydigan elementni, qandaydir kamchilikni his qilish sharoitida bu yetishmovchiliklarga taalluqli tahlil qilish va farazni ifodalash bu tahlil va farazlarni sanash hamda baholash, ularni qayta ko'rib chiqish, tekshirish va oxirida natijalarni umumlashtirish sharoitida ta'riflaydi”.

F.Barron ijodiylik mezoni sifatida sonli va simvulli belgilarni ko'rsatadi. Ijodiylikni o'z-o'zidan harakatda davom etadigan ichki jarayon sifatida ta'riflaydi, mahsulotning yo'qligi, ijodiylikning mavjud emasligidan dalolat beradi.,-deb ta'kidlaydi. Ijodiylik jarayoni turli xil yo'l bilan yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ichki g'ayratni talab qiladi. Ijodiy jarayonning har bir bosqichida an'anaviy va yangi narsa o'rganishdagi nizo, fikrda turli usul bilan hal qilish yoki butun jamiyat ichidagi mahsuldorlikni tashkil etishning yuqoriroq darajasida intilish o'rtasida yaratilishi mumkin. Ijodiy jarayonning har bir bosqichida an'anaviy va yangi narsa o'rganishdagi nizo, fikrda turli usul bilan hal qilish yoki taklif etilgan mahsulotni, u noaniqlik va individuallik yoki butun jamiyat ichidagi mahsuldorlikni va tashkil etishning yuqoriroq darajasida intilish o'rtasida yaratilishi mumkin.

Kichik maktab yoshi davrida ijodkorlik imkoniyatini o'rganish maqsadida Ye.Tunikning “Shaxs ijodkorligini 4 yo'nalishini aniqlovchi metodikasi”dan foydalanildi. Mazkur metodikaning maqsadi shaxs ijodkorligini, bilimga qiziquvchanlik, tasavvur, murakkablik va tavakkalchilikka moyillik kabi ko'rinishlarini namoyon bo'lish darajasini aniqlashdan iborat.

Shaxs ijodkorligining 4 yo'nalishini aniqlashga qaratilgan metodika sinaluvchilar guruhida o'tkazilib natijalar miqdor va sifat jihatidan tahlil qilindi.

Bugungi kunda qudratli qurol bo'lgan adabiyotdan keng foydalanmay turib, yangi jamiyat quruvchisini har tomonlama yetuk inson qilib tarbiyalash mumkin emas. Shu sababli magistrantimiz tomonidan tayyorlangan tadqiqotda bu dolzarb mavzu ilgari surilgan bo'lib, bolalar kitobxonligi bolalarning pedagogik-psixologik xususiyatlariga ko'ra quyidagicha guruhlarga ajratilgan:

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar kitobxonligi (2 yoshdan 7 yoshgacha)

Maktab yoshidagi kichik bolalar kitobxonligi (7 yoshdan 10-12 yoshgacha).

O'rta va katta yoshdagi bolalar kitobxonligi (13-14 yoshdan 15-17 yoshgacha);

Kichik maktab yoshi davrida ijodkorlik imkoniyatini o'rganish maqsadida Ye. Tunikning “Shaxs ijodkorligini 4 yo'nalishini aniqlovchi metodikasi”dan foydalanilgan, ushbu metodika sinaluvchilar guruhida o'tkazilib, natijalar miqdor va sifat jihatidan tahlil qilingan.

Ushbu bobda “Bola shaxsini folklor an'analari asosida shallantirishning namoyon bo'lishi,

ijtimoiy–psixologik xususiyatlari” ilmiy jihatdan asoslab berildiki, bu o‘quv mashg‘ulotlarida nazariy ma’lumot sifatida foydalanish imkonini bergan, shuningdek, bobda “Bola shaxsini folklor an’analari asosida shallantirishning yoshga bog‘liq jihatlari” to‘g‘risidagi ilmiy bilimlar mazmuni va mohiyati, nazariy va amaliy jihatdan asoslab berilganligi undan tasviriy faoliyat va adabiyot fanlarini o‘qitishda foydalanish imkonini yaratib beradi;

“Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da shaxsni rivojlantirishga berilgan juda katta e’tiborning boisi shundaki, faqat shaxsning kamoloti uning intellektual zakovatigina jamiyat taraqqiyotining omili bo‘la oladi. Shaxsdagi intellektual zakovat, ijodiylik yaxshi tashkil etilgan ta’lim-tarbiya jarayonidagina uyg‘onishi, taraqqiy etishi va shaxs kamolotini ta’minlashi mumkin. Har bir pedagog bolalarning ijodiy imkoniyatlarini maksimal ishga solish yo‘lini izlab topishi lozim. Chunki, bolaning aniq bir kasb-korga yoki mutaxassislikka qiziqishi, ma’lum ijodiyot bilan bandligi barcha o‘quv jarayonini qamrab ola olmaydi. Har bir ijtimoiy jamiyatda tarbiyaning maqsad va vazifalari, axloq me’yorlari, madaniy boyliklar, jamiyat a’zolarining didi, axloqiy qarashlari, dunyoqarashlari, e’tiqodlari o‘zgarib boradi va ular tarbiya vositasida bolalar ongiga singdirilib boriladi.

“Folklor an’analari asosida bola shaxsini shakllantirishning psixologik mexanizmlari” mavzusi bo‘yicha magistr darajasini olish uchun yozilgan tadqiqot ishni bajarish davomida to‘plangan ma’lumotlar, olingan natijalar quyidagi xulosa bandlarini shakllantirish imkonini berdi:

1. Tadqiqot ishida bola shaxsini folklor an’analari asosida shakllantirishning ilmiy-nazariy muammolari, maqsad va vazifalari, uslubiy-amaliy jihatlari atroficha asoslab berildi.

2. Ushbu tadqiqot ish shunisi bilan ahamiyatliki, bola shaxsini folklor an’analari asosida shakllantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, amaliy usul va vositalari aniqlandi.

3. Tadqiqotda bola shaxsini folklor an’analari asosida rivojlantirish to‘g‘risidagi chet el, rus va o‘zbek psixologlarining nazariy qarashlari asoslab berildi.

4. Ishda bola shaxsini folklor an’analari asosida rivojlantirishga oid mashqlar ishlab chiqildi.

5. Bola shaxsini folklor an’analari asosida rivojlantirishni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish uchun bolalar ijodiy faoliyatini amalga oshiruvchi tadbirlarni belgilab ularni ikki guruhga ajratildi:

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning 2017-yil 22-dekabrda Oliy Majlisga murojaatnomasi. – Xalq so‘zi, 2017-yil 23-dekabr. - №258(6952)

Mirziyoev Sh.M. Adabiyot va san’at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma’naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 3-avgust kuni mamlakatimiz ijodkor ziyolilari vakillari bilan o‘tkazgan uchrashuvida s o‘zlagan nutqidan.

Nishonova Z.T. Ijodiy mustaqil fikrni tarbiyalashda o‘qituvchining rolini yanada oshirish // Ta’lim va tarbiya. – 2001. -№1-2 . -B.

V.M.Karimova, R.Sunnatova. «Mustaqil fikrlash» o‘quv qo‘llanmasi bo‘yicha mashg‘ulotlarni tashkil etish uslubiyoti. Toshkent «Sharq» 2000